

УДК 342.92

Л.І. Рогач,

аспірант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ

ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

У статті проаналізовано внутрішню структуру, виділені ознаки та надане поняття господарських правовідносин як об'єкта адміністративно-правової охорони. Охарактеризовано основні риси господарських відносин, які виникають між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання. Наведені ознаки суб'єктів господарювання, а саме: 1) здійснення господарської діяльності, 2) реалізація господарської компетенції; 3) володіння відокремленим майном; 4) відповідальність за зобов'язаннями в межах цього майна; 5) легітимність.

Ключові слова: господарські правовідносини, адміністративно-правова охорона, структура господарських правовідносин, ознаки господарських правовідносин, поняття господарських правовідносин.

В статье проанализирована внутренняя структура, выделены признаки и сформировано понятие хозяйственных правоотношений как объекта административно-правовой охраны. Охарактеризованы основные черты хозяйственных отношений, которые возникают между субъектом хозяйствования и другим участником (участниками) отношений в сфере хозяйствования. Приведенные признаки субъектов хозяйствования, а именно: 1) осуществление хозяйственной деятельности, 2) реализация хозяйственной компетенции; 3) обладание обособленным имуществом; 4) ответственность по обязательствам в пределах этого имущества; 5) легитимность.

Ключевые слова: хозяйственные правоотношения, административно-правовая охрана, структура хозяйственных правоотношений, признаки хозяйственных правоотношений, понятие хозяйственных правоотношений.

Paper analyzes the internal structure, identifies the signs and forms of the concept of economic legal relations as an object of administrative and legal protection. The main features of economic relations that arise between the business entity and another participant (participants) of relations in the sphere of management are characterized. The above mentioned characteristics of business entities, namely: 1) the implementation of economic activities; 2) the implementation of economic competence; 3) possession of detached property; 4) responsibility for obligations within this property; 5) legitimacy.

Keywords: economic legal relations, administrative and legal protection, structure of economic legal relations, signs of economic legal relations, concept of economic legal relations.

Для визначення форм, методів, удосконалення правового регулювання адміністративно-правової охорони у сфері господарювання, в тому числі для вдосконалення Кодексу України про адміністративні правопорушення, необхідним є виділення ознак та формування поняття господарських відносин. Без цього подальша кодифікація законодавства, розробка шляхів вирішення проблем

правового регулювання адміністративно-правової охорони господарських відносин буде безсистемною, науково необґрунтованою.

Проблемою структури правовідносин та їх ознак займається ряд науковців-представників теорії права, серед яких С.С. Алексєєв, С.Л. Лисенков, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков та інші. Ознаки та структура господарських правовідносин досліджена такими науковцями, як В.М. Гайворонський, О.В. Гарагонич, В.П. Жушман, Є.О. Коротич, М.В. Остап'юк, В.І. Теремецький, В.М. Федосов та ін.

Ряд наукових праць присвячено визначенню поняття, ознак, аналізу структури господарських правовідносин. Однак здебільшого – це напрацювання в царині господарського права. Щодо вивчення зазначених відносин як об'єкта адміністративно-правової охорони, то таке дослідження не проводилось і необхідність у ньому існує.

Метою цієї статті є аналіз структури поняття господарських правовідносин як об'єкта адміністративно-правової охорони.

З точки зору теорії права, господарські відносини як об'єкт адміністративно-правової охорони можна охарактеризувати через їх структуру. С.С. Алексєєв вважає, що структуру правовідносин слід характеризувати через а) суб'єкти права, тобто учасників правовідносин; б) об'єкти правовідносин; в) зміст правовідносини – причому окремо розрізняють матеріальний зміст, тобто поведінку суб'єктів (включаючи “санкції” в охоронних правовідносинах), і юридичний зміст, тобто суб'єктивні юридичні права і обов'язки. Матеріальний зміст правовідносин складається з дозволеної поведінки уповноваженого і належної поведінки правозобов'язаного [1, с. 265, 301].

Аналіз ст. 3 Господарського кодексу України від 16.01.2003 № 436-IV [2] дає підстави стверджувати, що до суб'єктів господарських відносин належать суб'єкти господарювання у сфері суспільного виробництва. Суб'єктами господарювання є господарські організації – створені і зареєстровані у визначеному законодавством порядку юридичні особи (державні, комунальні та інші підприємства) та фізичні (громадяни України, іноземці та особи без громадянства), які здійснюють господарську діяльність. Згідно зі ст. 55 цього ж кодексу під суб'єктами господарювання слід розуміти учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Аналіз наведених вище статей дозволяє виділити ознаки таких суб'єктів господарських відносин, як суб'єкти господарювання: 1) здійснення господарської діяльності; 2) реалізація господарської компетенції; 3) володіння відокремленим майном; 4) відповідальність за зобов'язаннями в межах цього майна.

Отже, для характеристики суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва ключове значення має категорія господарської діяльності. Згідно зі ст. 3 Господарського кодексу України від 16.01.2003 № 436-IV [2] господарською є діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Одразу наголошуємо на тому, що особливою є “сфера здійснення господарської діяльності – сфера суспільного виробництва (виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг здійснюються не для задоволення власних потреб виробника, а для задоволення потреб інших осіб)” [3, с. 7–8]. Отже, господарською діяльністю є зв'язки у сфері виробництва суб'єктів господарювання між собою, з суб'єктами організа-

ційно-господарських повноважень, між структурними підрозділами суб'єкта господарювання задля виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг з метою задоволення потреб інших осіб на платній основі у вигляді товарів.

Щодо діяльності негосподарюючих суб'єктів, спрямованої на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання, то така діяльність згідно з ч. 3 ст. 3 Господарського кодексу України [2] вважається є господарчим забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів.

За критерієм цілепокладання здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання виділяємо підприємництво (здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку) та некомерційну господарську діяльність (без мети одержання прибутку). Не можна заперечувати, що господарювання означає здійснення економічно значущої діяльності, метою якої є здобуття господарської вигоди: не тільки одержання прибутку, а й задоволення суспільних потреб [4, с. 3].

Щодо господарської компетенції як однієї з ознак таких суб'єктів господарських відносин як суб'єкти господарювання, то як зазначає О.В. Горагонович, “для участі у сфері господарювання особа повинна бути наділена необхідними для цього правами та обов'язками. Без цього особа не зможе ні досягнути визначеної мети, ні виконати поставлених перед нею завдань, ні набути статусу суб'єкта господарського права, ні взагалі стати учасником господарських відносин. Сукупність необхідних для всього цього прав та обов'язків розкривається в господарсько-правовій доктрині через поняття господарської компетенції” [5, с. 93].

Здавалося б визначення на законодавчому рівні (у ст. 55 Господарського кодексу України від 16.01.2003 № 436-IV [2]) поняття господарської компетенції як сукупності господарських прав та обов'язків учасників господарських відносин повинно бути рішенням дискусій щодо змісту вказаної категорії. Однак, як доцільно зауважує О.В. Гарагонич, “у ст. 2 та ч. 2 ст. 176 ГК термін “господарська компетенція” законодавець використовує в іншому значенні. Відповідно до цих норм господарською компетенцією наділяються державні органи та органи місцевого самоврядування щодо відповідних суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим, окремі науковці пропонують термін “господарська компетенція” тлумачити так, що він позначає те ж явище, яке називається терміном “*організаційно-господарські повноваження*”, і, крім того, до змісту поняття господарської компетенції включати ті повноваження, які державні органи, органи місцевого самоврядування мають стосовно господарських товариств, створених (у тому числі одноособово) державою чи територіальною громадою... І, нарешті, у ст. 207 ГК України поняття господарської компетенції вже ототожнюється з терміном “спеціальна правосуб'єктність” [5, с. 93].

Таким чином, маємо на законодавчому рівні неоднозначність у трактуванні категорії “господарська компетенція”. Всупереч вимозі формування категоріально-понятійного апарату таким чином, щоб при обранні термінів та розкритті відповідних понять уникати двозначності. У описаній вище ситуації з тлумаченням поняття “господарська компетенція” вважаємо за доцільне виходити з положень ст. 55 Господарського кодексу України від 16.01.2003 № 436-IV [2], в якій прямо закріплене тлумачення поняття “господарська компетенція”. Що і робить ряд науковців, які досліджують відповідні питання. Наприклад, М.В. Остап'юк дотримується позиції, що компетенція – це сукупність наявних у суб'єкта прав і обов'язків, постійно закріплених за ним законом, і якщо йдеться про компетенцію

з вирішення господарських питань, то доцільно вести мову про господарську компетенцію [6, с. 115].

Майно як ознака суб'єкта господарювання – це сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів (ч. 1 ст. 139 Господарського кодексу України від 16.01.2003 № 436-IV [2]). Відповідно до законодавства, яке регламентує діяльність суб'єктів господарювання будь-якої галузі, вони відповідають за зобов'язаннями в межах належного їм майна. Однак залежно від інституту засновників і обраної організаційно-правової форми вони мають різний ступінь майнової відповідальності. Наприклад, за зобов'язаннями повну необмежену майнову відповідальність несуть приватні підприємства і підприємці; повну – державні комерційні підприємства і господарські товариства; обмежену майнову відповідальність – казенні підприємства, товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю. Державні (комунальні) організації та установи несуть майнову відповідальність у межах грошових коштів без її перекладання на рухоме і нерухоме майно засновників (вищі органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування); об'єднання громадян та інші громадські організації – повну майнову відповідальність без її перекладання на засновників (членів організації) [7, с. 324].

Окрім названих чотирьох виділених нами вище ознак суб'єктів господарювання, Є.О.Коротич вважає, що до таких ознак слід віднести легітимність суб'єкта господарювання як визнання державою законності перебування суб'єкта господарювання в господарському обороті [8, с. 124]. Цю позицію вважаємо доцільно підтримати. Тоді суб'єкти господарювання як суб'єкти господарських правовідносин відрізняються такими ознаками: 1) здійснення господарської діяльності, 2) реалізація господарської компетенції; 3) володіння відокремленим майном; 4) відповідальність за зобов'язаннями в межах цього майна; 5) легітимність.

Окрім суб'єктів господарювання, учасниками господарських правовідносин визначені “споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності” [9, с. 37]. І це цілком відповідає змісту ст. 1 Господарського кодексу України від 16.01.2003 № 436-IV [2]. Згідно з положеннями зазначеної статті господарські відносини “виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання”.

Наступною складовою структури господарських правовідносин, яку ми будемо характеризувати, є їх об'єкт. Поширеною як у науці теорії держави та права, так і серед представників інших галузей права є позиція визначення об'єкта правовідносин як блага, з приводу якого виникають, змінюються, припиняються правовідносини [10, с. 178]. Об'єкт правовідносин – це матеріальні, духовні та інші соціальні блага, що служать задоволенню інтересів і потреб громадян та їх організацій, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини і здійснюють свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Коло можливих об'єктів правовідносин визначається законом. Об'єктами правовідносин можуть бути: засоби виробництва; предмети споживання (продукти харчування, одяг і т. ін.); продукти духовної творчості (твори літератури, образотворчого мистецтва, наукові твори);

особисті немайнові блага людини (здоров'я, життя, честь, гідність); поведінка певних суб'єктів (розгляд поведінки на предмет визначення в ній складу правопорушення); результати поведінки суб'єктів (ремонт побутової техніки, будівництво будинку); гроші та цінні папери (облігації, заставні розписки); стан природних об'єктів (заповідники, екологічна чистота водосховищ) [11, с. 193].

Об'єкти господарських правовідносин – це сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або в інших передбачених законом обліках майна цих суб'єктів. Правове регулювання питання щодо об'єктів господарських правовідносин здійснюється через загальні положення про об'єкти відповідно до цивільного законодавства України. Так, об'єктами є ті матеріальні й духовні цінності, з приводу яких особи та соціально-публічні утворення вступають у господарські правовідносини. Законодавство не містить вичерпного переліку таких об'єктів. Зокрема, до основних із них належать: речі (це предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати права та обов'язки суб'єктів господарських правовідносин), інше майно, майнові права, результати робіт (матеріальні або духовні цінності, які створюються на замовлення учасника цивільних відносин зусиллями іншого учасника таких відносин), послуги (робота, яка виконується одним учасником господарських відносин для задоволення матеріальних або духовних потреб іншого учасника таких відносин), результати інтелектуальної, творчої діяльності, інші блага [12, с. 61].

Наступний елемент господарських правовідносин, на якому ми зупинимося – це їх зміст. Виходячи з того, що правовідносини – це поєднання фактичних суспільних відносин і юридичних норм, розрізняють їх юридичний і фактичний зміст. Юридичний зміст правовідносин – це зафіксовані в нормах права суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників. Суб'єктивне право розуміється як міра можливої поведінки, що належить уповноваженій особі для задоволення її інтересів та потреб і яка забезпечується відповідними юридичними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб. Юридичний обов'язок – це покладена на зобов'язану особу і забезпечена можливістю застосування засобів державного примусу міра необхідної поведінки, яку вона повинна здійснювати в інтересах уповноваженої особи. Фактичний зміст правовідносин – це реально здійснювані учасниками правовідносин дії, спрямовані на реалізацію їх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [11, с. 190–191]. Зміст господарських правовідносин пов'язується зі змістом господарської діяльності: виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт чи на дання послуг вартісного характеру (результати господарської діяльності реалізуються за плату і функціонують як товар); виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт чи надання послуг повинні мати цінову визначеність [3, с. 8]. Змістом може бути охоплено такі дії, як транспортування, зберігання, експорт, імпорт, культивування тощо.

На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що господарські правовідносини можна розглядати як зв'язки між суб'єктами господарювання та споживачами, органами державної влади та місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією, громадянами, громадськими та іншими організаціями, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності, з приводу виробництва товарів, надання послуг, виконання робіт, які мають вартісне визначення і виробляються, розподіляються чи реалізуються (виконуються, надаються) суб'єктом господарювання для задоволення потреб інших учасників

правовідносин чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання. Особливою рисою господарських відносин є їх виникнення між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання. До ознак суб'єктів господарювання віднесені: 1) здійснення господарської діяльності; 2) реалізація господарської компетенції; 3) володіння відокремленим майном; 4) відповідальність за зобов'язаннями в межах цього майна; 5) легітимність.

Спрощено визначення господарських відносин можна надати через поняття господарської діяльності – відносини, пов'язані з процесом здійснення господарської діяльності чи управління її здійсненням. Господарською діяльністю є зв'язки у сфері виробництва суб'єктів господарювання між собою, з суб'єктами організаційно-господарських повноважень, між структурними підрозділами суб'єкта господарювання задля виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг з метою задоволення потреб інших осіб на платній основі у вигляді товарів.

Господарські правовідносини як об'єкт адміністративно-правової охорони – це видовий об'єкт такого родового об'єкта адміністративно-правової охорони, як економічна діяльність. Залежно від обраного критерію поділу можна виділити різні групи господарських відносин, об'єднані спільними рисами. Цю класифікацію можна взяти за основу при кодифікації законодавства у сфері адміністративно-правової охорони господарських відносин. Наприклад, залежно від виду господарських відносин можна виділити адміністративно-правову охорону господарсько-виробничих, організаційно-господарських, внутрішньогосподарських відносин. Або ж залежно від цілепокладання здійснення господарської діяльності можна виділити адміністративно-правову охорону підприємництва, некомерційної господарської діяльності, та господарчого забезпечення діяльності негосподарюючих суб'єктів. Можна критерієм поділу обрати сфери здійснення господарської діяльності та управління такою діяльністю, як то виробництво певних груп товарів (наприклад, виробництво лікарських засобів, енергії та теплової енергії, лісового насіння і садівного матеріалу, риби та інших водних живих ресурсів, небезпечних хімічних речовин тощо), торгівля (наприклад, реалізація лікарських засобів), надання окремих послуг чи їх груп (наприклад, з перевезення пасажирів, вантажів, багажу та пошти автомобільним, залізничним та іншими видами транспорту; проведення дезінфекційних робіт; послуг поштового зв'язку; турагентська та туроператорська діяльність, освітні послуги та ін.), виконання робіт (наприклад, проектування, будівельні роботи) тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексеев С.С.* Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права. Курс лекций в 2-х томах. Том 1. Науч. ред.: Русинов Р.К.; отв. за вып.: Семенов В.М. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. 396 с.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003 р. № 18. Стаття 144.
3. Господарське право України: підручник: у 2 ч.; Андреева О.Б., Жорнокуй Ю.М., Гетманець О.П. та ін. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014.
4. Господарське право України: підруч. / за ред. В.М. Гайворонського, В.П. Жушмана. Харків: Право, 2005. 382 с.
5. *Гарагонич О.В.* Поняття та ознаки господарської компетенції / О.В. Гарагонич. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 3. С. 93–96.
6. *Остап'юк М.В.* Господарська компетенція замовників у сфері державних закупівель лікарських засобів і медичних виробів. М.В. Остап'юк. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2015. № 32 (2). С. 114–118.
7. Теорія фінансів: підручник; Юхименко П.І., Федосов В.М., Лазебник Л.Л. та ін.; за заг. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

8. *Коротич Є.О.* Особливості правового статусу суб'єктів господарювання, що виробляють та здійснюють торгівлю медичними виробами. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 122–126.

9. *Правознавство: підручник [для студентів вищих навчальних закладів];* Берлач А.І., Бичкова С.С., Карпенко Д.О., Колодій А.М., Олійник А.Ю. та ін.; М-во освіти і науки України, Київський нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., доп. Київ: В.А.В. “Правова єдність”, 2009. 792 с.

10. *Теремецький В.І.* Загальна характеристика елементів структури податкових правовідносин. *Вісник вищої ради юстиції*. 2012. 1(9). С. 175–188.

11. *Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л.* та ін. *Загальна теорія держави і права: навчальний посібник; за ред. В.В. Копейчикова.* Київ: Юрінформ, 1999. 320 с.

12. *Андрєєва О.Б., Жорнокуй Ю.М., Гетманець О.П.* та ін. *Господарське право України. Частина 1: навчальний посібник.* Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 340 с.

Отримано 07.08.2017